

“QUTADG’U BILIG ASARIDAGI AXLOQIY
MASALALAR TALQINI” MAZMUNI

Berdaliyeva Sevara Damirovna

ALFRAGANUS UNIVERSITY

Pedagogika va Psixologiya kafedra o’qituvchisi

Email: sevaraberdialieva243@gmail.com

ORC-ID 0000-0001-8355-5367

Annotatsiya. Mazkur maqolada «Qutadg’u bilig» asari ham shunday zaruriyat tufayli yaratildi. Bu asarda qoraxoniylar davlatini mustahkamlash, uning idora usullarini yaratish, barcha tabaqa, toifadagi kishilarning xulq-atvori, jamiyatda tutgan o’rni, davlatni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy jihatdan mustahkamlash, davlat mustahkamligining bosh tayanchi — insonni ma’naviy kamolga yetkazish masalalari qamrab olinadi. Yusuf Xos Hojib bu murakkab vazifani hal etishda faqat donishmand, qomusiy mutafakkir sifatidagina emas, balki tarbiyashunos olim sifatida ham o’zini namoyon etdi. Suunga ko’ra u yaratgan «Qutadg’u bilig» asari ta’lim-tarbiya tarixi, uning nazariy masalalari, komil insonni shakllantirishda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

«Qutadg’u bilig» asarida hokimiyat qoraxoniylar qo’liga o’tishi munosabati bilan ta’lim va tarbiyaning ham hokimiyatni mustahkamlash va taraqqiy ettirish uchun xizmat etadigan o’ziga xos talab va tamoyillarni belgilash zarur edi. SHuning uchun ham mazkur asar didaktik, ya’ni ta’limiy-axloqiy uslubda yozildi.

Kalit so'zlar: insonni ulug’lash, hayotiy, insoniy munosabatlar, yuksak axloqiy xislatlar, ma’naviy-axloqiy, ta’lim-tarbiya, ta’limiy-axloqiy

CONTENTS OF "THE INTERPRETATION OF ETHICAL
ISSUES IN THE WORK OF QUTADG'U BILIG"

Abstract. The work "Kutadgu Bilig" was created due to such necessity. This work covers the issues of strengthening the Karakhanid state, creating its administrative methods, the behavior of people of all classes and categories, their role in society, the economic, social, and cultural strengthening of the state, the main pillar of the state's strength - bringing a person to spiritual maturity. In solving this complex task, Yusuf Khos Hajib showed himself not only as a wise, encyclopedic thinker, but also as an educational scientist. Accordingly, his work "Kutadgu Bilig" is of particular importance in the history of education, its theoretical issues, and the formation of a perfect person.

In the work "Kutadgu Bilig", in connection with the transfer of power to the hands of the Karakhanids, it was necessary to define the specific requirements and principles

of education and training that serve to strengthen and develop the power. That is why this work was written in a didactic, i.e., educational-ethical style.

KIRISH

Ma'lumki, sharq Uyg'onish davrida ma'naviy-ma'rifiy sohada asosiy masala inson muammosi bo'lgan. Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor berilgan. Didaktik asarlarda Sharqqa xos bo'lgan insonning axloqiy, ruhiy kamoloti, oliy darajadagi yuksalish muammosi yetakchi g'oya bo'lgan. Insoniylik, insonni ulug'lash g'oyasi ta'lim-tarbiyaga oid yaratilgan asarlarning asosiy o'zagi sanalgan. Bu g'oyani, ya'ni insonparvarlik g'oyasini amalga oshirishning asosiy vositalari sifatida yuksak axloqiy odatlar, insoniy munosabatlar va xislatlarni tarkib toptirishga olib keluvchi ta'lim-tarbiyani amalga oshirish muhim masala qilib qo'yilgan. Zero, insoniylik g'oyasida yuksak axloqiy xislatlar ifodalangani uchun ham SHarq Uyg'onish davri falsafasi va pedagogikasida ta'limiy-axloqiy yo'nalish muhim ahamiyat kasb etdi. Axloq masalasi faylasuflarning ham, buyuk mutafakkirlarning ham, tarixchi-yu shoir hamda adiblarning ham birdek diqqat markazida bo'ldi. Ta'limiy-axloqiy risolalar paydo bo'lib, axloqning ham nazariy, ham amaliy masalalari tahlil etildi. «Qutadg'u bilig», «Axloqi Nosiriy», «Qobusnoma», «Hibbat ul-haqoyiq», «Guliston», «Bo'ston», «Axloqi Jaloliy», «Axloqi Muhsiniy», «Mahbub ul-qulub» kabi YUsuf Xos Hojib, Nasiriddin Tusiy, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy asarlari yuqorida ta'kidlaganimiz inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosini hal etish sohasida yaratilgan sof pedagogik asarlar sifatida muhim ahamiyatga ega. Mazkur ta'limiy-axloqiy asarlarda insonning ma'naviy kamolga yetishida yuksak axloqqa ega bo'lishi ilm-fanni egallashi asosidagina amalga oshishi mumkin, degan g'oya ilgari surildi. Chunki biz nazarda tutayotgan davrdan boshlab savod o'rgatish «Qur'on» va «Hadis»larni o'rganish va ulardagi ko'rsatmalarni o'zlashtirib olib bilan birga olib borilgan. Shunga ko'ra, «Qur'on» va «Hadis»lardagi pand-nasihatlar ham olimlar, ham adiblar ijodiga ta'sir etgan. Hadislarning ta'siriga sabab umuminsoniy fazilatlarga alohida urg'u berilgan. Ularda ilgari surilgan musulmonlikning muhim xislatlari: halollik, saxovat, himmat, mehru-oqibat, ehson, sharm-hayo, ilm izlash, muomala qoidalari, axloq mezonlari va boshqalar o'z ifodasini topgan va SHarq adabiyotiga, jumladan, ta'limiy-axloqiy asarlarga ta'sir etgan. Ta'limiy-axloqiy asarlar bevosita Hadislarda ilgari surilgan g'oyalar asosida yaratildi. Hadislar ta'siri YUsuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asaridan boshlanib, Kaykovusning «Qobusnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibbat ul-haqoyiq», Sa'diyning «Guliston», Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» va boshqa asarlar negizida ko'rinadi. Ham g'oya, ham mazmun, ham shakl buning dalilidir. Masalan «Qur'on»da ham, «Hadis»larda ham, ta'limiy-axloqiy dostonlarda ham ilm

ta’rifi bilan birga, xulq-odob qoidalari, turmush odobi yoritiladi. Xullas, Sharq ta’lim-tarbiyasida ilmni targ’ib etish, xulq-odob qoidalari islomiy tamoyillarga asoslangan, ta’limiy-axloqiy asarlardagi mundarijalarning o’xshashligi ular tayangan ma’naviy zaminga bog’liqdir.

Yusuf Xos Hojibning hayoti va faoliyati. «Qutadg’u bilig»ning yaratilishi haqida qisqacha ma’lumot. Demak, Yusuf Xos Hojib Bolasog’unda tug’ilgan, o’z asarini yoshi ellikdan o’tganda yozgan. Asarning hijriy 462 (1069—1070) yozib tugallanganligi, uni o’n sakkiz oyda, ya’ni 461 yilning birinchi yarmida boshlab, 462 yilning o’rtalarida tugatganligi, agar bu davrda Yusuf Xos Hojib 50 yoshlar atrofida bo’lsa, 410 (1019 milodiy) yillarda tug’ilganligi taxmin etiladi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg’u bilig» asari 6500 baytdan yoki 13000 misradan iborat. Buyuk mutafakkir asarni yozib tugatgach, qoraxoniylar hukmdori Tavg’achxon (kitobda Tavg’och Ulug’ Bug’ra Qoraxon (xoqon), Abo Ali Hasan binni Sulaymon Arslon Qoraxon (xoqon) nomlari bilan zikr etilgan) huzuriga kelib, unga taqdim etadi. Kitob xonga manzur bo’lib, uning muallifiga Xos Hojiblik unvonini beradi. «Qutadg’u bilig» asari katta shuhrat qozonadi. SHuning uchun ham «Qutadg’u bilig»ni chinliklar (Xitoy) «Adab ul-muluk» («Hukmdorlar odobi»), mochinliklar (SHarqiy Turkiston) «Anis ul-mamolik» («Mamlakatning tartib usuli»), eronliklar «Shohnomai turkiy», Sharq elida «Ziyinal ul-umar» («Amirlar ziynati»), turonliklar «Qutadg’u bilig», ba’zilar esa «Pandnomai muluk» («Hukmdorlar nasihatnomasi») deb atagani kitob muqaddimasida keltiriladi. Mazkur asarning shuhrat topishi bejiz emas edi. Chunki Yusuf Xos Hojib o’z davrining yetuk mutafakkiri, chuqur bilimli, donishmand kishisi edi. Buni asarning mundarijasi va mazmunidan bilsak bo’ladi. U o’z asarida tibbiyot, falakiyot, tarix, tabiiyot, geografiya, riyoziyot, handasa, falsafa, adabiyot, ta’lim-tarbiya, fiqhga oid fikrlarni bayon etib, faylasuf va qomusiy olim sifatida o’zini namoyon etdi. Chunonchi u barcha ijtimoiy tabaqalar o’rtasidagi muomala, munosabatlarni yoritish bilan diplomatiyaga oid qoidalar tizimini yaratdi, turli kasb egalarining kasb koriga oid talablar va jamiyatning axloqiy tamoyillarini tarannum etish bilan ta’lim-tarbiya sohasida o’ziga xos uslubni yaratdi.

«Qutadg’u bilig»ning tadqiqotchilaridan biri B.To’xliyev ta’kidlaganidek, Yusuf Xos Hojib «Kamil inson haqida gapirar ekan, kamolotning qator belgilarini ko’rsatib o’tadi. Ularning eng asosiysi alohida shaxsning o’z manfaatlarini, shaxsiy istaklari doirasini yorib chiqib, boshqalar g’ami bilan yashashi, ko’pchilik manfaati uchun fidoyi bo’la bilishdir». Demak, Yusuf Xos Hojibning «Qutadg’u bilig» asarini ilmiy jihatdan o’rganishga juda ko’p olimlar hissa qo’shgan. V.V.Radlov, H.Vamberi, S.E.Malovlar uni tarjima etib, nashr qilgan bo’lsalar, V.V.Bartold, YE.E.Bertels, I.V.Stebleva, O.A.Valitovalar har tomonlama tadqiq etdilar. «Qutadg’u bilig»ning mukammal nashri o’zbek olimi Q.Karimov tomonidan amalga oshirildi va tadqiq etildi. Uni tahlil etishda S.M.Mutalliboyev, N.M.Mallayevlarning xizmati katta.

«Qutadg’u bilig»ning hozirgi o’zbek tilidagi bolalarbop bayoni esa Boqijon To’xliyev tomonidan nashr etildi. Yusuf Xos Hojibning axloqiy didaktikasi Q.Karimov, Y.Jumaboyev tomonidan har tomonlama tadqiq etildi. Qoraqalpog’istonlik Axmetova A.K. esa «Yusuf Xos Hojibning pedagogik qarashlari» to’g’risida ilmiy ish olib bordi.

Asar yaratilgan tarixiy sharoit. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg’u bilig» asari pedagogika tarixida ta’limiy-axloqiy mavzuda yozilgan barcha asarlarning tamal toshi desak bo’ladi. Yusuf Xos Hojib X asarning o’rtalarida tashkil topgan Qoraxoniylar hukmronligi davrida yashab ijod etdi. Qoraxoniylar Sirdaryodan Yettisuvgacha, SHimoliy Farg’ona va butun Sharqiy Turkistonda hukmronligini o’rnatgandan so’ng Movarounnahrning ichki hududlariga ham kirib borib, Qoshg’ardan tortib Kaspiygacha bo’lgan keng maydonda o’z davlatini tarkib toptirgan edi. Uning markazi Qoshg’ar (O’rdukent) bo’lib, shimolda Bolasug’un (Quzurda), g’arbda Samarqand, markazidagi O’zgand yirik shaharlardan hisoblanardi. Har bir davlatda bo’lganidek Qoraxoniylar davlatining ham idora qilish usuli, yurgizadigan siyosati, qonunlari, tarbiya tamoyillari ifodalangan qomus — nizomnoma zarur edi.

«Qutadg’u bilig» asari ham shunday zaruriyat tufayli yaratildi. Bu asarda qoraxoniylar davlatini mustahkamlash, uning idora usullarini yaratish, barcha tabaqa, toifadagi kishilarning xulq-atvori, jamiyatda tutgan o’rni, davlatni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy jihatdan mustahkamlash, davlat mustahkamligining bosh tayanchi — insonni ma’naviy kamolga yetkazish masalalari qamrab olinadi. Yusuf Xos Hojib bu murakkab vazifani hal etishda faqat donishmand, qomusiy mutafakkir sifatidagina emas, balki tarbiyashunos olim sifatida ham o’zini namoyon etdi. SHunga ko’ra u yaratgan «Qutadg’u bilig» asari ta’lim-tarbiya tarixi, uning nazariy masalalari, komil insonni shakllantirishda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

«Qutadg’u bilig» asarida hokimiyat qoraxoniylar qo’liga o’tishi munosabati bilan ta’lim va tarbiyaning ham hokimiyatni mustahkamlash va taraqqiy ettirish uchun xizmat etadigan o’ziga xos talab va tamoyillarni belgilash zarur edi. SHuning uchun ham mazkur asar didaktik, ya’ni ta’limiy-axloqiy uslubda yozildi.

O’sha davrlarda bunday asarlar (masalan Nizom ul-Mulkning «Siyosatnoma», Kaykovusning «Qobusnoma») yozish an’anaga kirgan bo’lsa ham, har biri o’ziga xos yo’l-uslubga ega bo’lib, «Qutadg’u bilig» ulardan ancha oldin yaratilgandir.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg’u bilig» asari ta’limiy-axloqiy asar sifatida pedagogika tarixida eng yuqori o’rinlarda turadi.

Asarning tuzilishi, syujeti. «Qutadg’u bilig» asari Sharqda pandnoma yo’lidagi an’anaviy kitob tuzish tartibiga rioya qilgan holda tuzilgan. Avval nasriy muqaddima, so’ng 73 bobdan iborat kitobning mundarijasi beriladi. Dastlabki o’n bir fasli debocha bo’lib, hamd, na’t va Qoraxonni madh etish, ta’lif maqsadi, yetti kavokib va o’n ikki burj, tilning ahamiyati, muallifning uzri, ezgulik haqida, bilim olishning ahamiyati, kitobga nom berilishi, keksalikdan afsuslanish kabi fasllardan iboratdir. O’n ikkinchi

fasldan boshlab asosiy voqea bayon etiladi. Lekin asarda ma'lum bir syujet yo'q. Asarda to'rt qahramon – Kuntug'di –adolat ramzi, vazir - Oyto'ldi-davlat va baxt ramzi, vazirning o'g'li O'gdulmish – aql ramzi sifatida, O'zg'urmish – vazirning qarindoshi – qanoat timsoli o'rtasidagi munozara asosida hayotiy masalalar bir-biriga bog'langan holda bayon etilib, kitobni yozishdan o'z oldiga qo'ygan maqsadga bo'ysundiriladi. “Qutadg'u bilig” Q.Karimov to'g'ri ta'kidlaganidek, “adabiy asar, badiiy adabiyotning tipik namunasi. Lekin u epopeya ham emas, to'lig'i bilan lirik ruhda ham emas. U axloq va odob, ta'lim va tarbiya hamda ma'lum ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini mujassamlashtirgan qomusdir. Bu asar tom ma'nosi bilan didaktik ruhda yozilgan ta'lim-tarbiya, odob-axloq va hikmat dasrligidir” Yuqorida ta'kidlangan to'rt qahramonning suhbatlari, munozaralari asosida Yusuf Xos Hojib o'z maqsad va g'oyalarini bayon etadi. Masalan, Oyto'ldining Elig bilan uchrashuvida uning Elig sinovidan o'tish jarayonidagi savol-javoblar natijasida davlatning sifati va fazilatlari, uning bevafoqligi va bebaholigi, adolatning xislatlari, shuningdek, el-yurt boshqaruvchilarining xislatlari bayon etiladi. Oyto'ldining o'g'li o'gdulmish bilan Eligning suhbatida esa saroy amaldorlari: beklar, vazirlar, lashkarboshilar, hojiblar, elchilar, sarkotib, xazinador, dasturxonchilar, sharobdorlar, beglarning o'z xizmatkorlariga munosabati qanday bo'lishi kerakligi bayon etiladi.

“Qutadg'u bilig”dagi bosh g'oya-insonni hayotda baxt-saodatga eltuvchi asosiy qarashlari to'rt ramziy qahramon: Kuntug'di-elig podsho –adolat timsoli, Oyto'ldi-vazir-davlat timsoli, O'gdulmish-vazir-aql timsoli, O'zg'urmish – vazirning qarindoshi –qanoat timsolining hayoti va davlatni boshqarish jaryonidagi hatti-harakatlari va fikrlari orqali berilganki, bular inson kamolotining muhim mezonini sanaladi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida inson kamoloti masalasi markaziy masala bo'lib hisoblanadi. Mazkur asarda insonning jamiyat va hayotda tutgan o'rni, burch va vazifalari haqidagi muammolar o'ziga xos tarzda bayon etiladi.

Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib “Qutadg'u bilig” kitobining an'anaviy boshlamasidan keyin oq insonning haqiqiy baxti bilimda ekanligini bayon etadi. U ilm, zakovatning ahamiyati haqida fikr yuritish bilan birga unga alohida boblar ham bag'ishlangan. Lekin olim faqat ilm-ma'rifatning ahamiyatini ko'rsatibgina qolmaydi, u bilim va zakovatning amaliyotdagi o'rnini ham yoritadi.

U bilimli buyuk, uquvni ulug' deb ta'riflaydi. Chunki zakovatli inson ulug' bo'ladi, bilimli kishi buyuk bo'ladi, deb ilmi kishilarni asl toifadagi kishilarga qo'shadi. Olim ezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishini aytadi. O'sha davridayoq olim “Bilim hatto osmon sari yo'l ochur” deb bashorat qiladi.

U dunyoda odam paydo bo'libdiki, faqat bilimli kishilargina ezgu ish qilib, adolatli siyosat yurgizib kelgan, ana shu bilim va zakovati tufayli kishilar razolatdan poklanganligini ta'riflaydi. Hatto hukmdorlar ham yurtini, davlatni aql, ilm, zakovat

bilan idora etsa, el-yurt farovon bo'ladi, to'q va tinch hayot kechiradi, deydi. U kuch va qurolni aql va bilimdan keyingi ikkinchi o'ringa qo'yadi.

Yusuf Xos Hojib ilmi, ma'rifatli kishilarni qadrlash kerak, chunki ular mash'al kabi yo'lni yoritib, to'g'ri yo'l ko'rsatadi, yaxshi-yomonni farq etishni o'rgatadi, deydi. SHuning uchun olimlarni hurmat etish kerakligini ta'kidlab, ilm ahlini o'ta qadrlasa, ilmsizlarni johil kishilar deb biladi. Agar shunday johillar mansab va amalga ega bo'lsa, ular egallagan to'rni poygak deb biladi.

Dunyoda inson bilim va zakovati tufayli orzu-tilaklarga, ulug'likka erishishi mumkinligini aytadi.

Lekin shunday bilim va zakovatning qadriga faqat xuddi o'zlariga o'xshagan donolar va zakovatlilar yetadi, johil va telbalar bunday xislatlarga ega emas, deydi. CHunki jamiyatdagi barcha xatolar bilimsizlik, nodonlik, jaholat tufayli sodir bo'lishidan u qayg'uga tushadi, hayotda nodon va johillar ko'payib ketganligidan afsuslanadi.

U yurtni idora etuvchilarni va xalqni boshqaruvchilarni ikki toifaga bo'lib, birinchisi adolatli siyosatni yurituvchi beklar va ikkinchisi dono olimlar deydi. CHunki siyosatchilar yurtni boshqarsa, olimlar ma'rifiy yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Olim bilimni ziyoga, tengi yo'q javohirga o'xshatib, u insonni yuksaltiradi, jahonning sir-asrorini bilib olishga yordam beradi, deydi. Insoniyat nimaga erishgan bo'lsa, bilim tufayli erishganligini ta'kidlaydi. Ammo bu boylikni hech kim o'g'irly olmaydi, deb bilim va zakovatni muqaddas do'st, mehribon qarindosh, kiyim va ozuqa sifatida ta'riflaydi. Lekin Yusuf Xos Hojib ilm-fanni anglashni targ'ib etibgina qolmasdan, uni hayotga tatbiq etish, amalda qo'llay bilishga ham da'vat etadi. Yusuf Xos Hojib insonga xizmat etmagan bilimni dengiz tubida foydalanilmay yotgan injuga o'xshatadi. SHuningdek, yer ostida yotgan oltinni ham qazib olinsa, beklar boshiga toj bo'lganidek, ilmni ham foydali narsalarga sarf etishga da'vat etadi. Olim bilimlilik va bilimsizlikning natijasi haqida ham fikr yuritar ekan, inson bilimsiz, nodon, johil bo'lsa, yaramas ishlar qilishi, aksincha, bilimli, dono, zukko bo'lsa ezgu ishlarni ro'yobga chiqarishini ta'riflash bilan kishilarni tinmay ilm olishga undaydi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, buyuk alloma mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va moddiy, ma'naviy yuksalishida, elu xalqning boy va farovon turmushi-barchasi ilm va ma'rifatning ravnaqiga bog'liq ekanligini to'g'ri va ishonarli dalillar bilan badiiy ifodasini bera olgan va o'zi ham ana shu ezgu ishni amalga oshirish uchun tinmay faoliyat ko'rsatgan. Mutafakkir o'zining axloqiy qarashlarini, ya'ni, ijtimoiy munosabatlar, jamiyat a'zolarining barcha tiplari o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni amaliyotga tayangan holda yoritadi. Bu axloqiy, xulq-odob tamoyillari, talab va vazifalari butun asar davomida qahramonlarning o'zaro munosabatlari asosida ifodalangan. Unda Elig (xon), uning vakillari, ijtimoiy guruhlarining o'zaro

munosabati, axloqi, muomalasi talablari bayon etiladi, turli kasb egalariga xos xislatlar, odatlar yoritiladi.

Asarda ilgari surilgan axloqiy xislatlar mohiyatining to'laqonli ochib berilishi olimning ta'lim-tarbiya, axloq masalalarini qay darajada chuqur bilganligidan dalolat beradi: insoniylik, rostgo'ylik, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, shafqat, muruvvat, insof, adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomalalik, shirinso'zlik, saxovat, mardlik, himmatlilik, tavoze, hurmat va ehtirom, tadbirkorlik. Aql zakovat, halollik, ezgulik kabi xislatlar ulug'lanadi, ularga yolg'onchilik, noinsoflik, fisqu fasod, bevafoqlik, mehirsizlik, dag'allik, qo'pollik, baxillik, nomardlik, quvlik, hurmatsizlik, nodonlik, johillik, haromxo'rlik, ochko'zlik kabi xislatlarni qiyoslab, ezgu xislatlarning yaxshi oqibatlarini va salbiy xususiyatlarning yomon oqibatlarini misollar vositasida ishonarli qilib bayon etadi. Bunda dastlab, barcha yaxshi ishlarning manbaini ezgulik, yomon ishlarning asosini essizlik nomlari bilan talqin etadi. U inson hayotda qilgan ishi bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yo yomon nom oladi, deydi. Alloma barcha ezgulikning boshi til odobi, asar uning foyda va zararlariga bag'ishlanadi deya ta'kidlaydi. Til insonning qadr-qimmatini oshiradi yoki shu til orqali inson yuz tuban ham ketishi mumkin. Kishi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik bo'lsa, ikkinchisi yaxshi so'z, deydi. Insoniy munosabatlarning eng oliy mezoni sanalgan hurmat va ehtiromni tarkib toptirishning barcha ko'rinishlari asarda o'z ifodasini topgan. Yusuf Xos Hojib jamiyat taqdirini hal etuvchi eng ulug' mansabdorlardan tortib, oila a'zolarigacha bir-biriga bo'lgan muomala-munosabat masalalarini ham hayotiy misollar vositasida yoritadi. Katta yoshlilarning kichiklarga, kichiklarning ulug'larga, amaldor va mansabdorlarning o'z xizmatchilariga, xizmatchilarining o'z xo'jalariga, turli ijtimoiy guruh a'zolarining bir-birlariga, oilada oila a'zolarining bir-birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko'rinishlarigacha tasvirlab, kishining ko'z oldida yaqqol namoyon etadi. Buni biz farzand tarbiyasida uning tug'ilganidan boshlab xulq-odob qoidalarini, bilim va hunarni o'rgatish, buning uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzandning hatti-harakatini doimo nazoratda saqlash kabi masalalarning bayon etilishidan ham bilsak bo'ladi. Mutafakkir ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi xulq-odob qoidalari haqida gapirar ekan, shu asnda kamtarlik, salomlashish odobi, talablari, qoidalarini ham tavsiya etadi. Ayniqsa, Yusuf Xos Hojibning amaldorlar axloqi haqidagi o'g'itlari diqqatga sazovor va bu fikrlar hozirgi davrda ham qimmatli sanaladi. Allomaning beklar, hojiblar, vazirlar, saroyboshilar, elchilar, lashkarboshilar, devonboshilar, xazinadorlar, sarkotiblar kabi ko'plab amaldorlarning xatti-harakatlari, ish yuritishlari, xulq-odobi haqidagi o'g'itlari va yo'l-yo'riqlari har bir amaldor uchun dastur sanaladi. Masalan, har bir amaldorning o'z ishining ustasi, ilm-fanni egallagan, uning turli sohalari borasida fikr yurita oladigan, so'zga chechan, zehnli, fahm-farosatli, himmatli, ko'zi to'q, ochiq qo'l, saxiy, tadbirli, zukko, hushyor, jiddiy, qanoatli, jasur, sog'lom, samimiy, sadoqatli, o'z

so'zining ustidan chiqadigan, andishali, she'r baxsida ishtirok etib, o'zi ham she'r to'qiy oladigan, turli tillarni biladigan va yoza oladigan, nard, shatranj, chovgon o'yinlarida o'ynay oladigan, merganlik kabi xislatlarga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. SHuningdek, har bir insonning kamolga yetishida to'sqinlik qiladigan yomon illatlar, nuqson va kamchiliklardan birinchi navbatda el-yurt xizmatida bo'lgan amaldorlar ham xoli bo'lishi lozimligi uqtiriladi: maishat, ishratparastlikka berilish, kek, gina, adovat, nizo, xusumat, fisqi-fasod, maishiy buzuqlik, mayparastlik, kayfu safoga berilish, mutakabbirlik, xiyonat, davlat ketidan quvish, manfaatparastlik, xudbinlik, boshqalarning haq-huquqlarini toptash, ta'magirlik, haqorat kabilar shunday illatlardirki, buning natijasi davlatning rivojiga putur yetkazib, jamiyatni ma'naviy qashshoqlikka olib boradi, deb bunday yomon illatlardan tiyilishni maslahat beradi.

Yusuf Xos Hojib takabburlik, mag'rurlanish, kekkayishga kamtarlik, xushsuxanlik, xushfe'llikni qarshi qo'yadi. SHuningdek, amaldorlarga xoh katta, xoh kichik bo'lsin, baland himmatlilik, muruvvatli bo'lish, samimiylik, xos fazilat ekanligini alohida ta'kidlaydi. Insonning haqiqiy boyligi uning ko'z va ko'ngil to'qligi deb baho beradi. Zero, ochko'zlik, ta'magirlik insonda poraxo'rlik kabi yomon illatning tomir otishiga olib keladi, deydi. Yusuf Xos Hojib oilaviy-maishiy turmush ikir-chikirlariga ham katta e'tibor beradi. U kishilarni o'ylab oila qurishdan boshlab, farzand tarbiya etish, oilaning moddiy ta'minotini yuritishgacha bo'lgan eng ezgu zaruriy vazifalarni birma-bir bayon etadi. hi, bexud bo'lib, ichkilikka berilmasligi, narsalarni sovurmasligi kerak deb ko'rsatadi.

NATIJALAR

“Qutadg'u bilig”da yana jumboqlarni yechish usullaridan ham foydalanilgan. Bu uslub o'quvchini asarga qiziqtiradi, uni o'qimishli qiladi. Hozirgi davrda bu muammoli ta'lim deb yuritiladi. Ammo tarbiya va ta'lim merosimizda jumboq-muammoli ta'lim o'ziga xos xususiyatga ega. Masalan, asardagi Kuntug'mish (Elig) bilan Oyto'ldi munozarasini olaylik Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Hojibning mazkur asari insonni har tomonlama kamolga yetkazishda yirik ta'limiy-axloqiy asardir. Shuning uchun ham bu asar o'zining ilmiy, ma'rifiy, tarbiyaviy ahamiyatini shu paytgacha saqlab kelmoqda.

XULOSA VA MUNOZARA

Shunday qiyosni biz yaxshilik bilan yomonlik, rost bilan yolg'onchilik, yorug'lik bilan ziyo, samimiylik bilan quvlik, kamtarlik bilan takabburlik, bilimlilik bilan johillik, saxiylik bilan baxillik va boshqa juda ko'p axloqiy xislatlarni taqqoslaganda ham ko'ramizki, bu uslub ham ma'lum u yoki bu maqsadni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Yusuf Xos Hojibning o'zi kishilarga munosabatda o'rtamiyona yo'l tutishni tavsiya etadi. Shunda do'st dushmanga aylanmaydi, ezgu ishlar amalga osha boradi, deb ta'lim beradi.

Bu munozarada olim quyidagi fikrni ilgari suradi: Elig Oyto’ldiga o’rin berganda o’tirmagani, “xon yonida menga o’rin yo’q”, -degan edi. Yerga ko’ptok qo’ygani va unga o’tirgani bilan Oyto’ldi -davlat ko’ptok kabi barqaror emas, bir joyda turmaydi, degani. Elig boqqanda ko’zini yumib olgani-davlat ham ko’r kishi kabi bo’ladi, kimga ilahsa, unga qattiq yopishib oladi, degan edi.

REFERENCES

1. Adabiyot. Akademik litsey o’quvchilari uchun darslik. Toshkent: bayoz, 2018. B.224
2. Alisher Navoiyning asarlari tilining izohli lug’ati, to’rt tomlik, O’zbekiston SSR. Toshkent. “Fan” 1983
3. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. “Movarounnahr” nashriyoti. Toshkent-2009. 448 b
4. Yusuf Xos Hojib .Qutadg’u bilig. Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2018. B.556
5. Yusuf Xos Hojib “Qutadg’u bilig” Fazliddin Ravshanov tarjimasi. Toshkent:“Akademnashr”,2015. B.698
6. Yusuf Xos Hojib. Qutadg’u bilig. Toshkent: “Fan”, 1971. B.965